

HELYI HÁLÓZATOK EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

Csurgó Bernadett

(szociológus, tudományos segédmunkatárs az MTA Politikai Tudományok Intézetében)

Kovács Imre

(szociológus, tudományos igazgatóhelyettes az MTA Politikai Tudományok Intézetében)

Megyesi Boldizsár

(szociológus, tudományos segédmunkatárs az MTA Politikai Tudományok Intézetében)

ÖSSZEFOGLALÓ

Az elmúlt két évtizedben lezajlott társadalmi, gazdasági változások hatására gyengült a korábban erős nemzeti, központi kormányok szerepe, részben az átalakuló fejlesztéspolitikai intézményrendszer, részben pedig az európai integráció hatására, így számos új politikai gazdasági hálózat alakult ki.

A helyi hálózatok és kapcsolatrendszerek vizsgálata egyre hangsúlyosabban jelenik meg a vidéki társadalom hatalmi viszonyainak, politikai rendszereinek és politikai közösségének kutatásában, s lett központi témája, a vidékfejlesztési politika vizsgálatában is. A helyi hálózatok vizsgálata tehát mind politikatudományi, mind szociológiai szempontból fontos kutatási irányként jelenik meg a vidékkutatásokban.

Az európai és hazai vidéki hálózatokat bemutató és összehasonlító tanulmányunkban megvizsgáljuk, miként jelenik meg a hálózat fogalma a vidékszociológiai kutatásokban. Írásunkban elemezzük a hálózatok kutatás hagyományos módszerei és a vidékkutatásokban szokásos módszerek közötti, valamint a hazai és a nemzetközi kutatások alapvető kérdései és módszerei közötti különbségeket.

Kulcsszavak: Politikai hálózatok ■ hálózat kutatás ■ társadalmi tőke ■ vidékszociológia ■ vidékkutatás

Tanulmányunkban arra vállalkozunk, hogy a vidéki helyi hálózatok kutatásának nemzetközi és hazai irányzatait és eredményeit ismertessük. Egy folyóiratcikk terjedelmi korlátai között a teljesség igénye nélkül mutatjuk be a vidéki térségek hálózatosodásának tendenciáit, kutatott témáit és a felhasznált módszereket. A helyi hálózatok és kapcsolatrendszerek vizsgálata egyre hangsúlyosabban jelenik meg a vidéki társadalom hatalmi viszonyainak, politikai

rendszerének és politikai közösségének kutatásában, valamint központi témája a vidékfejlesztési politika vizsgálatának is. A helyi hálózatok vizsgálata tehát mind politikatudományi, mind szociológiai szempontból fontos kutatási irányként jelenik meg a vidékkutatásokban.

A vidéki networkök kutatása néhány jellegzetes sajátossággal rendelkezik. A vidéktudományok a „hálózat” és „hálózatosodás” fogalmait a sztratifikációs kutatásokhoz hasonlítva sokkal tágabb értelemben használják. A társadalom szerkezetére és a networkökre vonatkozó elemzések jelen szakasza erőteljesen metodológiai irányultságú, amelyben a „miként” és a „hogyan” kérdések központi szerepet kapnak. A vidékhálózatokkal kapcsolatos kutatásokban is állandó igény a módszerek tökéletesítése, de a hangsúly mégis inkább a konkrét jelenségek elemzésére esik. Mindez két okra vezethető vissza. A vidékiséget megkülönböztető sajátosságok megállapítása legalább ötven éve – konszenzus nélkül – a tudományos viták tárgya (pl. Marsden, 2006, Csire, 1999a, Kovách, (sz) 2007). A szerzők véleménye abban megegyezik talán, hogy a vidéki nem önmagában létező résztársadalom, hanem egyre több és összetettebb kapcsolattal kötődik más társadalmi szegmensekhez. A vidéki jelentésének az egyenlőbbtől a komplexebb irányába történő átalakulása a magyarázata annak, hogy a vidéktudományok egyre inkább interdiszciplináris jellegűek, és kevésbé összpontosítanak független elmélet és módszertan kidolgozására. A szociológia, a politikai gazdaságtan és a politológia, a geográfia ágazatai, a néprajz és egy sor más tudományág szempontjai és módszerei egyaránt alkalmazásra kerül(het)nek a vidéki jelenségek tanulmányozásakor. Az interdiszciplináris sokszínűség és a konkrét tárgyra irányultság következménye, hogy a vidéktudományok művelői minden igényességük mellett is inkább az egyes tudományos diszciplínák teoretikus és módszertani eredményeinek a hasznosítására, mint azok megújítására törekuszenek, ami ugyanakkor egyáltalán nem jelent teoretikus igénytelenséget vagy az alkalmazott tudomány célracionális szempontjainak az érvényesítését.

A TÁRSADALMI TŐKÉRŐL

Bourdieu illetve Coleman társadalmitőke-értelmezésében közös pont, hogy a fogalmat mindketten a társas kapcsolatok segítségével határozzák meg, „*mint a társadalmi struktúra szélesebb kifejeződését*”, azonban a bourdieu-i definíció szerint azon szereplők képesek a hálózatokban rejlő lehetőségekkel élni (erőforrásokat kihasználni), amelyek a társadalmi struktúrán belül jó helyzetben vannak (Bourdieu, 1997). A társadalmi struktúrán belüli egyenlőtlenségek okozzák a társadalom tőkeeloszlási egyenlőtlenségét is, amely tőke az egyénhez köthető. Vele szemben Coleman amellet érvel, hogy a társadalmi tőke bizonyos entitások (nemzetek, csoportok, közösségek, intézmények) hálózatából ere-

deztethető, tehát az ezekben a hálózatokon meglévő összefogás és szolidaritás jelenti a társadalmi tőke alapját (Coleman, 1996, 1998) (Kovátsné, 2002).

A társadalmi tőke fogalmának a fenti két elméleti irányzaton kívül számos értelmezése, használata terjedt el az elmúlt évtizedekben, és többféle módon is használják azt a tudományos közéletben. Ebből következően a különbözőségek áttekintése, rendszerezése is népszerű témája a tudományos közleményeknek. A szerzők nagy része a különböző elméleteket két-három csoportba sorolja, a társadalmi tőke forrása, a használat jellege és a jelenség hatása alapján. Az alábbiakban két tipológiát mutatunk be. Az egyik első rendszerezési kísérletben a szerzők (Adler and Kwon, 1999) három típust különböztetnek meg, a belső fókuszpontú, a külső fókuszpontú és a fókuszpont szerint nem besorolható elméleteket. Azon elméletek szerint, amelyek külső fókuszpontúak (external resource view), a társadalmi tőke olyan „erőforrásként értelmezhető, amely egy központi szereplő külső kapcsolataiban rejlik”; azaz ezek szerint a társadalmi tőke olyan erőforrás, amely a szereplők közötti kapcsolatokból származik, és azokat meg is határozza. A másik csoportban az hangsúlyos, hogy a közösségi szereplők elérjék közös céljaikat; e definíciók szerint a társadalmi tőkével a belső kapcsolatok jellemezhetők, amelyek meghatározzák a közösséget, erősítik az összetartozást és ehhez kapcsolódóan előnyökre válthatók. (Adler és Kwon, 1999:4). Ezekben az értelmezésekben a társadalmi normának, a kölcsönösségnek és a bizalomnak kiemelkedő szerepe van. Azok az elméletek, amelyekben a fenti kérdések nem jelennek meg hangsúlyosan, kerültek a harmadik csoportba.

Lin kétféle társadalmi tőke elméletet különböztet meg: a szereplőalapú és a közösségi elméleteket (Lin, 2001). Tipológiája szerint az egyéni megközelítést alkalmazó elméletek a kapcsolathálózatok előnyeit egyéni szinten értelmezik, míg a közösségi alapú elméletek arra a kérdésre keresnek választ, hogy a különböző csoportok miként képesek felhalmozni a társadalmi tőkét, és azt a csoporttagok miként képesek előnyre változtatni.

Portes (1998) a társadalmi tőke forrása és hatása alapján csoportosítja a különböző értelmezéseket. Írásaiban a két nagy elméleti hagyományra, a bourdieui és a colemani hagyományra épít. A szerző így fogalmaz: „A társadalmi tőkének, mint a szociabilitás egyik címkéjének, helye van az elméletben, a kutatások során felismerték annak különböző forrásait és hatásait, s hátrányos mivoltát szintén hasonló részletességgel vizsgálták.” (Portes, 1998: 22). Bourdieu életművében a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésének kérdése központi helyet foglal el. A habitus és a társadalmi struktúra dialektikus, kölcsönösen függő jellegét vizsgálva arra a kérdésre kereste a választ, hogy a gyakorlatok miképpen alakítják, állandósítják a hatalmi viszonyokat. A kabil paraszttársadalomban folytatott kutatásainak eredményeként felállított tőkeelméletében a szimbolikus tőke fogalmának kiemelt jelentősége van. Az írásban arra keres választ, hogy adott helyzetekben mi indokolja a gazdaságilag irracionális döntéseket. s amel-

lett érvel, hogy a szimbolikus tőke működéséhez hasonlóan a társadalmi tőke működése is csak a tágabb társadalmi struktúrát, rendszert vizsgálva érthető meg (Bourdieu, 1980). A társadalmi tőke működése a hálózatok és a csoporttagságból származó előnyök és hátrányok elemzése révén lehetséges. Bourdieu szerint a társadalmi tőke *„azon meglévő, illetve könnyen hozzáférhető erőforrások összessége, amelyek egy többé-kevésbé intézményesült, kölcsönösen felismert és elismert, tartós hálózathoz kötődik”* (Bourdieu, 1985: 248). A szerző gyakorlatias megközelítését mutatja az alábbi kijelentés is: *„a (csoport)szolidaritást azok a hasznok, előnyök táplálják, amelyek az azt lehetővé tevő csoporttagságból származnak”* (Bourdieu, 1985: 249).

Bár a politikatudományhoz inkább köthető Putnam a civil társadalom jelentőségét, a közgazdaságtanhoz közelebb álló Fukuyama az általánosított bizalom szerepét hangsúlyozza, míg a szociológiai hagyományba tagozódó Coleman a személyes kapcsolathálókat vizsgálja a társadalmi tőke jelenséggel összefüggésben. A szerzők között hasonlóságot jelent, hogy mindhárman nagyobb közösségekhez, társadalmi csoportokhoz kötik a társadalmi tőke meglétét. Az elmélet szerint a társadalmi tőke olyan erőforrás, amely fenti csoportok, közösségek közötti hálózatokból származik. Ezt az elméletet többen kritizálják (például Portes, 1998; Adler and Kwon, 1999). Portes érvelése szerint ez a megközelítés egyrészt elfedi a csoportba kerülés lehetősége és a csoporttagságból származó előnyök közötti különbséget, másrészt pedig cirkuláris (Portes, 1998: 19), és így nem alkalmas arra, hogy megmagyarázza, miért eltérő a különböző társadalmi csoportokban a társadalmi tőke mértéke. Putnam ez utóbbi elméleti hagyományhoz kapcsolódott, de kutatásai során azt mind elméleti, mind módszertani szempontból megújította. Amint egyik alapművében a *„Bowling Alone”* című könyvben fogalmaz: *„a társadalmi tőke az egyének közötti kapcsolatokat jelenti – az ezekből kibontakozó társadalmi hálózatokat, a kölcsönösség normáját és a bizalmat”* (Putnam 2000: 19). Munkájában, amint az olasz demokráciát elemző könyvében is (*Making democracy work*), feltárta a vizsgált jelenségekhez kapcsolódó, arra ható társadalomtörténeti előzményeket, statisztikai adatok sorát használta, hogy vizsgálja a demokratikus intézmények elfogadottságát, működését. A *Making democracy work* című könyvben szerzőtársaival együtt amellet érvel, hogy a politikai részvétel, a civil szervezetekben való aktivitás vagy a személyes kapcsolatok gyakoribbak Észak-Olaszországban, ahol hagyománya van az önkormányzatiságnak, mint Dél-Olaszországban, ahol a középkorban erős központi hatalommal bíró királyságok voltak, s ahol ebből következően jelenleg is alacsonyabb a civil szervezetek száma, a lakosság civil aktivitása, részvétele a politikai döntésekben, és ritkábbak a társas érintkezések is.

Az Egyesült Államok társadalmának hetvenes-nyolcvanas évekbeli változásairól írt művében a civil aktivitás és a személyközi kapcsolatok változásait elemzi a szerző. A civil aktivitás mellett (a civil szervezetek számának, tagsá-

gának változásait, a vallásosság változásait, jótékonykodási szokásokat), az informális személyközi kapcsolatok változásait (vendégek fogadása, családi kapcsolatok ápolása), a közösségi értékek alakulását, a bizalom, kölcsönösség és altruizmus jelentőségét elemzi a szerző. Vizsgálatát kvantitatív módszerekkel (kérdőívekkel és statisztikai adatok elemzésével) végezte. A vidékkutató-sokban, bár a szerzők rendszeresen hivatkoznak Putnam írásaira és gondolataira, összetett módszereit nem alkalmazzák. Ennek egyik oka, hogy Putnam nagyobb közösségeket vizsgált, míg a vidékkutatások kisebb közösségek életét tanulmányozzák, így sokszor nem állnak rendelkezésre megfelelő statisztikák. Egyes szerzők (amint erre a későbbiekben utalni fogunk) pedig egyenesen megkérdőjelezik, hogy érdemes-e, értelmes-e egész nagy közösségek, nemzetek esetében társadalmi tőkéről beszélni,.

A TÁRSADALMI TŐKE KÉRDÉSE A VIDÉKKUTATÁSOKBAN

Írásunknak ebben a részében az európai vidékszociológia legfontosabb szakfolyóiratait szemlélve bemutatjuk, miként jelenik meg a társadalmi tőke fogalma és a hálózat kutatás a vidékkutatásokban. Az egyik vizsgált kérdés, hogy a szemlézett írások miként kapcsolódnak a társadalmi tőkéről folyó diskurzushoz, vitához, a másik kiemelt kérdésünk, hogy milyen kutatási módszereket alkalmaznak a kiválasztott írások szerzői. Írásunkban bemutatjuk, hogy a társadalmi tőke fogalmának mely értelmezései a legjellemzőbbek, valamint azt is, hogy a vizsgálatok során milyen módszerekkel írják le, mutatják be a társadalmi tőkeként azonosított jelenségeket az illető szerzők.

A vidékkutatásokban és a vidékfejlesztéssel kapcsolatos vizsgálatokban, ahogy a szociológia más területein is, a társadalmi tőke fogalmának használata jelentősen gyakoribbá vált. (Csizmadia, 2008). Míg 2000 előtt csak elvétve jelentek meg a fogalmat leíró, vagy azt magyarázatként használó írások, addig az elmúlt évtizedben kétszer is megduplázódott az ilyen jellegű cikkek száma. 1999 és 2004 között a jelentősebb folyóiratokban átlagosan 16–18 olyan cikk jelent meg, amelyben használták a fogalmat, 2005 és 2008 között pedig átlagosan 38 ilyen témájú cikk jelent meg. A bemutatott számok csak az arányok érzékeltetésére alkalmasak, mivel azt a Science Direct adatbázisa alapján készítettük, így abban például az egyik legjelentősebb vidékszociológiai szakfolyóirat, a *Sociologia Ruralis* nem szerepel. Amennyiben az ISI Web of Knowledge adatbázist is vizsgáljuk, hasonló arányokat láthatunk. Ezen adatbázis alapján választottuk ki azt a két folyóiratot, amelyeket jelen írásunkban vizsgálunk; az európai vidékszociológia két legjelentősebb közlönyéből válogattunk tehát írásokat: a *Journal of Rural Studies* és a *Sociologia Ruralis* című lapokból. Néhány kiemelkedően fontos írás bemutatását követően összegezzük tapasztalatainkat, hogy a szerzők milyen szociológiai módszereket használnak, majd kite-

kintést nyújtunk arról, hogy a hazai szerzők, kutatók hogyan alkalmazzák a fenti módszereket, elméleteket kutatásaikban, írásaikban.

A tanulmányok kiválasztása során kiemelt szempontunk volt, hogy olyan írásokat elemezzünk, amelyekben a szerzők az említett leírás szerint értelmezik, használják a hálózat kutatás, a társadalmi tőke fogalmakat. Ez azért különösen fontos, mert a hálózat szó gyakori (lényegesen gyakrabban jelenik meg, mint a társadalmi tőke fogalma), ez azonban nem jelenti azt, hogy ilyen sok szerző alkalmazná a hálózat kutatás módszereit; egyszerűen az élelmiszer-ellátás, az úthálózat kifejezések is megjelennek a keresőszó beütése után.

Az elemzésünkben tehát a Web of Science idézettségi mutatói alapján választottunk ki öt cikket. Hármát a Sociologia Ruralisból, kettőt pedig a Journal of Rural Studiesből.

A vidékszociológiai írások közül Jo Lee és társainak munkája az, amelyik egyértelműen és világosan kifejti, miként értelmezik a szerzők a társadalmi tőke fogalmát. A kifejezést *„további (egyéb) javak, előnyök elérését biztosító kapcsolatok minőségének metaforájaként határozzák meg”* (Jo Lee et al., 2005: 271). Ez a definíció a bourdieu-i elméleten alapul, amint ezt ki is fejtik: *„a társadalmi tőke gyarapodása kívánatos: a személyes hatalom forrása lehet, s természeténél fogva az emberi kapcsolatokban rejlik”,* azaz a hálózati jelleg, (mint *„az együttműködések gyakorlati megnyilvánulása”*) szintén kiemelkedően fontos a szerzők társadalmi tőke-értelmezésében.

Jo Lee és szerzőtársai a társadalmi tőke és az identitás összefüggéseit vizsgálták nyugat-európai vidékfejlesztési projektekben, és megállapították, hogy az *„erős kötődés (identitáselemek határozott jelenléte) a társadalmi tőke bizonyos megnyilvánulásaként értelmezhető”*. (Jo Lee et al., 2005: 269). A helyi kapcsolathálózatokat és a térségi marketinget elemezve arra a következtetésre jutottak, hogy *„a társadalmi tőke és az identitás korunk vidéki Európájában a fejlesztések serkentésének hatékony eszköze lehet”* (Jo Lee et al., 2005: 280).

Falk és Kilpatrick társadalmi tőke- és közösségiinterakció-elemzése Colemannak a kapcsolatokat hangsúlyozó társadalmi tőke-értelmezésén alapul. A szerzőpáros mellett érvel, hogy a társadalmi tőke folyamatos társas interakciók eredménye. Az *„interakciók alapja (az egyének) tudáskészlete és identitása”,* *„az interakciók különböző dimenziói pedig befolyásolják a kialakuló társadalmi tőke jellegét”*.

Svendsen és szerzőtársa a szövetkezeti mozgalmak vizsgálata során nem foglal állást egyetlen elméleti hagyomány mellett sem. Vizsgálataik alapján azt állítják, *„Putnam feltevése, miszerint egy nemzet rendelkezik társadalmi tőkével, nem tartható”*. A dán tehenészeti szövetkezeteket vizsgálva arra a megállapításra jutottak, hogy a valamikori társadalmi tőke, amely a vizsgált vidéki közösségekben jelen volt, egyszer és mindenkorra elveszett, azaz értelmezésük szerint a társadalmi tőke a helyzettől, környezettől függően van jelen – kontextusfüggő. (Svendsen & Svendsen, 2000: 81). Írásaikban amellet érvelnek,

hogy a társadalmi tőkére jellemző, hogy változékony, így állításuk szerint a hagyományok nem magyarázzák a jelenlegi társadalmi, gazdasági különbségeket. Svendsen & Sorensen a társadalmi tőkét „*személyes kapcsolatokon és bizalmi viszonyokon alapuló együttműködési hálózatként definiálják.*” (Svendsen & Sorensen, 2007: 4). Azaz a bourdieu-i fogalomkészlettől eltérő érvrendszert használnak, értelmezésükben a bizalom fogalma kiemelt jelentőségű, szemben Bourdieu elméletével, amelyben a bizalom fogalma nem jelenik meg, helyette az érdek (Wacquant) fogalmát használja írásaiban a szerző.

Mark Shucksmith cikkében a társadalmi tőke fogalmát kifejezetten gyakorlati módon használja; miután röviden összefoglalja a különböző értelmezéseket, az angliai LEADER programok tapasztalatait elemezve több, egymásnak esetleg ellentmondó értelmezést is alkalmaz. Putnam közösségi alapú megközelítését használva vizsgálja a civil kezdeményezések, közösségi normák jelentőségét, illetve egyéni szinten (Bourdieu-t idézve) a kizárás, kirekesztés formáit elemzi (Shucksmith, 2000). Amellett érvel, hogy a vidékfejlesztési kezdeményezésekben a bizalomnak, a normáknak, a közösségépítésnek kulcsszerepe van, de ezen kezdeményezések sikerének sarokköve lehet, hogy a hatalommal bíró csoportok szimbolikus tőkéjükre támaszkodva ne zárják ki e folyamatokból a marginalizált csoportokat.

HÁLÓZATVIZSGÁLATOK A VIDÉKKUTATÁSOKBAN

Jonathan Murdoch kutatásaiban a hálózat fogalma központi jelentőségű, a tudományos közlemények alapján azonban világos, hogy nem használja a networkkutatások klasszikus módszereit. Munkáját azonban részletesen bemutatjuk, mivel az írás jellegzetesen mutatja a fogalom használatát a vidékszociológiában.

Jonathan Murdoch (2006) a hálózatosodó vidékről írt tanulmányában Urry (2000) hivatkozva érvel amellett, hogy a korábban hosszabb ideig kevésbé dinamikus változó gazdasági és társadalmi struktúrákat a heterogén összetételű hálózatok váltják fel vidéken is. Murdoch szerint a hálózati és térbeli komplexitás egyidejűleg terjed, és a Castells-féle (1996) hálózati társadalom a városokhoz hasonló érvénnyel van jelen a rurális helyi társadalmakban is. A tárgyak, információk és emberek összetett, kiszámíthatatlan és megjósolhatatlan mobilitása, a hálózatok áramlása egyaránt történhet a globális, nemzeti, regionális és helyi szintereken. Az új gazdasági formációkról szóló tanulmányok is arról számolnak be, hogy a vállalatok és partnereik kölcsönös, hálózati függősége a feltétele a vidéki innovációnak (Amin 1999). Növekvő érdeklődés kíséri a helyi politikai hálózatok gyors szaporodását és a hatalmi viszonyok összetettségének a növekedését. Az új, helyi politikai/hatalmi networköket a hatalmi központokból vezérelt hatalomgyakorlást felváltó „új kormányzás”

legfontosabb elemének tekintik. A hierarchikus döntéshozatallal szemben a partnerség, a szövetség, és az együttműködés egyéb formái és technikai hatékonyabbak a többszintű kormányzás rendszerében (Rhodes, 1997, Goodwin, 1998).

Murdoch érvei szerint a vidék komplexitása gyorsan növekszik, a helyi társadalmak és a gazdaság gyors ütemben haladnak a változatos és eltérő fejlődési pályákon, amelyeket a vidéken megjelenő, eltérő összetételű hálózatok határoznak meg. A vidéki hálózatosodás jellegzetessége, hogy egyidejűleg megy végbe a helyi politikában, gazdaságban és társadalomban.

A politikai hálózatok sokasodása az agrárpolitika vidéki dominanciájának a csökkenésével együtt következett be, amely a hetvenes évek elején kezdődött és a nyolcvanas évek közepétől gyorsult fel (Marsden és társai, 1993, Murdoch, 2006). A kormányzat szerepének gyors átértékelődése zajlik (MacLeod és Goodwin, 1999). Bonnano (2006) szerint a vidéki struktúrák komplexebbé válásának a következménye az állami vidékpolitikák reformja. A vidék gazdasági és kulturális globalizációja (Lyson 2006), különösen a globális tőke térhódítása, a politikai hálózatok átalakulásához vezető komplexitás gyors és visszavonhatatlan növekedést eredményez.

A nemzeti politikai intézmények veszítenek korábbi befolyásukból, és helyüket az egyes szektorokat (mezőgazdaság, gazdaságfejlesztés, tervezés és környezetvédelem) keresztülszövő, európai, nemzeti, regionális és lokális szinteken működő hálózatok veszik át.

Az integrált és fenntartható vidékfejlesztés elveinek térhódítása a vidékfejlesztés szereplőinek fokozott aktivitásához és hálózatosodásához vezetett. A politikai hálózatok gyors átrendeződése, a szereplők partnerségi, együttműködési igénye a hierarchikus, állami, egy központú kormányzati forma helyére a többszintű, több központú rendszert helyező „új kormányzás” formáit hozta létre. (Derkzen, 2008). Az új kormányzás pluricentrikus, a közhatalom képviselői és intézményei a gazdasági és érdek-képviseleti szereplőkkel igen változatos formákban és hatalmi hálózatokban működnek együtt. A kormányzat által ellátott korábbi funkciókat projektek formájában szervezik ki az állandó és biztos költségvetés nélkül működő intézményekhez (például alapítványok, vállalkozások), amelyek az egyes projektek kooperációs igényei szerint csatlakoznak a képlékeny hálózatokhoz. Az új kormányzás rendszerében a hálózatok a társadalmi koordináció erőforrásai és eszközei. A közhatalmi intézmények csökkenő befolyásuk biztosítása miatt fogadják el az együttműködés új módjait (Rhodes, 1997 és 2000, Koiiman, 1993). A részt vevő intézményi és magánszereplők között kölcsönös függés jön létre, és a hatalmi viszonyok hierarchiája a politikai hálózatok kölcsönösségének adja át a helyet. (Klijn és társai, 1995, Rhodes, 2000, Murdoch, 2006).

Ray (2001) az Európai Unió fejlesztési politikáját olyan koordinált rendszernek tekinti, amelynek integráló elve a piaci mechanizmusok mellett a szerve-

zés és redistribúció. A javak, tőkék, információk, tudásfajták és az egyéb fejlesztési eszközök áramoltatása az EU rendszerében a sokasodó helyi és regionális hálózatokon keresztül történik. Az uniós vidékpolitika a hálózatosodás elsődleges forrása (Sociologia Ruralis, 2000/2, LEADER-különszám). A vidékfejlesztés decentralizálása (Ray, 2001) a hálózatosodás elősegítésével a helyi hatalmi hálózatok átrendeződéséhez járul hozzá. A projektesített fejlesztéspolitika arra ösztönzi a résztvevőket, köztük a közhatalmat gyakorlókat is, hogy a projekt követelményeinek megfelelően fejlesztési hálózatokat hozzanak létre. A szakértők, a helyi hatalmi elitek és gazdasági szereplők között, a projekt kereteiben történő hálózati együttműködés során, hatalommegosztás jön létre, amely újabb politikai networkök létrehozását indít(hat)ja el. A vidéki javak és szolgáltatások áramoltatásában a közvetítő szereplők töltik be a helyi politikai hálózatokba is konvertált hatalmi pozíciót (Kovách–Kristóf, 2009). A vidékfejlesztésbe történő európai uniós és nemzetállami beavatkozás redistributív természete miatt a közvetítők szerepe kulcsfontosságúvá válik. (Ray, 1998, Picchi, 2003). A közvetítők menedzseri pozíciója és tudáshasználata a vidéki társulásokban és együttműködési hálózatokban a politikai tőke forrása (Derkzen and Bock, 2007, Csurgó és társai, 2007 és 2008). A projektosztály elmélete szerint (Kovách–Kucerova, 2006 és 2009) a projektesített európai fejlesztéspolitikai rendszerekben egy új, társadalmi osztály jött létre, amely a hagyományos helyi elitekkel osztozik a fejlesztési és hatalmi hálózatok hatalmi pozícióin.

A politikai keretek változása Murdoch szerint közrejátszott a gazdasági hálózatok erősödésében is. A vidéki gazdaság hálózatosodásának további okai az agrárszektor szerkezetének és a földhasználatnak az átalakulása, illetve két különösen erős gazdasági és társadalmi kényszer: a szolgáltatások és a termelés városról vidékre történő részleges áthelyeződése, valamint az ellenurbanizáció (counter-urbanisation). E kettős kényszer erőteljesen járult hozzá a huszadik század második felében a korábban stabil helyi struktúrák átrendeződéséhez. A foglalkoztatottság radikális visszaesése a mezőgazdaságban és más hagyományos vidéki gazdasági szektorokban, valamint az olcsóbb munkaerő és ingatlanárak miatt a korábban a városi központokba koncentrált ipari és szolgáltatási tevékenységek egy jelentősebb részét vidékre helyezték át. Az újonnan létrehozott kisvállalkozások aránya gyakran magasabb vidéken, mint a városokban (North, 1998). A legdinamikusabban fejlődő vállalkozások egy része számára a rurális feltételek ideálisnak bizonyultak. Így például Dél-Anglia vagy Északnyugat-Franciaország vidéki körzetei a high-tech befektetések kedvelt célpontjává váltak (Keeble és Nachum, 2002). Könnyű belátni, hogy az új gazdasági szereplőkkel új gazdasági hálózatok érkeztek a vidéki településekre. Az egyre nagyobb mértékű globalizálódás, az élelmiszer-feldolgozás és a kereskedelem erőteljes multinacionalizációja, a befektetések, a technológiai és tudástranzsferek a mezőgazdasági termelést is egyre inkább networkösítik. A családi birtokon, önerejére támaszkodó farmer víziója letűnt korokat idéz.

Az egyre bővülő „agglomerációs gazdaságokban” (Murdoch, 2006) a gazdasági szereplőket, vállalatokat és az intézményeket több feltétel is a networkalapú együttműködésre készíti. A kollektív források, mint például az infrastruktúra felhasználása, nagyban kedveznek a gazdasági hálózatok kialakulásának. A vállalkozások csökkenthetik költségeiket a földrajzilag közel eső partnerekkel történő tranzakciók során és a munkaerő-gazdálkodás területén. A helyi networkök kialakítása hatékonyan segíti a tudástranszfert, az innovációt és a tanulás folyamatát (Malmberg és Maskell, 2002). A kutatások szerint (Laschewski és társai, 2002) a helyi társadalmakba kívülről érkező szereplők különösen aktívak az új hálózatok létrehozásában. A helyi társadalmakban megerősödő gazdasági hálózatok jellegzetességei a következők szerint összegezhetőek. Az első a környezet különlegessége, amely vonzza azokat a gazdasági szereplőket, akik a jobb életkörülményeket keresik. A második: azok az eredményes tevékenységek, amelyek korábban is jelen voltak az adott helyi gazdaságban, és képesek arra, hogy sajátos kölcsönhatásba lépjenek az új ipari hálózatokkal. A hagyományos, kézműiparhoz és mezőgazdasághoz kapcsolódó kisvállalkozások gyakran képesek arra, hogy regionális hálózatokat hozzanak létre. (Osti, 2000).

A helyi társadalom hálózatosodása a globalizációval és a média intenzív térnyerésével együtt járó értékváltozásnak, és még inkább a városokból Európa-szerte a vidéki településekre irányuló migrációnak a következménye. A vidékiek városokba áramlása sem állt meg, de az európai fejlődésközpontokban nagyobb a városokból a vidékre, mint a vidékről a városokba elvándorlók aránya (Boyle és Halfacree, 1998). Az ellenurbanizáció és ellentéte, a folyamatos urbanizáció vezet a lokális társadalmak hálózatosodásához (Champion és társai, 1998). Az ellenurbanizáció az új uniós tagállamokban is jelen van. A vidéki helyi társadalmak az intenzív ellenurbanizáció kezdete előtt a szoros rokonsági kapcsolathálókkal, a térbeli közelséggel és szomszédsággal, az erős kooperációs készséggel és a mezőgazdasági orientációval voltak jellemezhetőek (Harper 1989).

Elsőként Pahl (1966) mutatott rá arra, hogy a középosztálybeliek tömege-sebb megjelenése a lokális társadalmakban sokkal összetettebb osztályszerkezet kialakulásához vezetett. Kutatások sora igazolta (pl. Hoggart, 1989; Thrift, 1989; Savage és társai, 1992), hogy a vidékre irányuló városi migráció különböző változatai jelentős mértékben csökkentették a két földrajzi helyszín társadalomszerveződése között korábban fennállt különbségeket. Az újonnan érkezettek hajlamosak arra, hogy saját, középosztályi értékeik szerint alakítsák át a helyi társadalom fejlesztési vízióit, a csendnek és nyugalomnak, a természeti értékeknek és egy sor olyan értéknek tulajdonítva elsőbbséget, amely korábban nem, vagy nem olyan érvénnyel számított annak. A vidékre költöző középosztályi identitásának meghatározó része az újonnan teremtett vidékkép, amelyet az irodalom az esztétikai vagy a szociális reflexivitás részeként azo-

nosít (Lash és Urry, 1994). Az elemzők szerint a város és falu kölcsönhatásainak a felgyorsulásával, az esztétikai és társadalmi reflexivitással kapcsolatosan a helyi közösségek gyökeresen átalakulnak. Bauman (2001) szerint a hagyományos közösség nem képes túlélni a középosztályok részéről jelentkező reflexív kisajátítást. Az ellenurbanizáció új társadalmi intézmények és társulások létrehozásán keresztül járul hozzá a hagyományos helyi társadalom kicserélődéséhez. Az új intézmények és társulások változatos formákban jelenhetnek meg, amelyek különösen nyitottak az új hálózatokban való részvételre (Wittel, 2001). A hagyományos vidéki közösségeket növekvő arányban váltják fel azok a hálózatok, amelyekben az egyének megosztott érdekeik szerint vesznek részt.

A TÁRSADALMI TŐKE ÉS A HÁLÓZAT FOGALMA A MAGYAR VIDÉK KUTATÁSÁBAN

A nemzetközi vidékszociológiai szakirodalom után a következőkben azt tekintjük át, hogy a magyar vidékkutatásokban hogyan jelenik meg a hálózat és a társadalmi tőke fogalma, illetve a hazai networkkutatások mit írnak a magyar vidéki társadalomról.

A magyar vidékkutatók, bár számos ponton érintik a kapcsolathálózatok és a társadalmi tőke kérdéskörét, kutatásaikban döntően nem alkalmazzák a társadalmi tőke hagyományos szociológiaelméleti megközelítését, és még kevésbé a kapcsolathálózati elemzés módszerét. A vidéki közösségek, a helyi társadalom vizsgálatára a szociográfiai leírástól a statisztikai elemzésig többféle módszert is alkalmaz a hazai vidékszociológia (lásd például Kovách [szerk.], 2002; Váradi [szerk.], 2008), de a kapcsolathálózat-elemzés alapvetően nem jelenik meg. Kovács Katalin és Váradi Mónika a *Szereplők és kapcsolatrendszerek egy alföldi mezőváros agrárgazdaságában* című tanulmányában például mélyinterjúk segítségével és a típusalkotás módszerével vizsgálja és írja le Nagykőrös agrárgazdaságát és szereplőit s az őket összekötő viszonyrendszereket (Kovács-Váradi, 1995). Kovách Imre és Kristóf Luca pedig a városiak és vidékiek között kapcsolatot teremtő úgynevezett közvetítő szereplők elemzésekor egyfajta aktorközpontú megközelítést alkalmazva kvalitatív módszerekre támaszkodnak és alkotnak modelleket. A hangsúly nem a szereplők közti kapcsolatok mennyiségén és minőségén, hanem a szereplők társadalmi jellemzőin és funkcióján van (Kovách–Kristóf, 2007). A szereplők közötti hatalmi viszonyok vizsgálatánál is alapvetően kvalitatív módszerekre és a nemzetközi vidékszociológia elméleti megközelítéseire támaszkodnak a hazai vidékkutatók (például Csurgó–Kovách–Kucerova, 2007). A tudástársadalom és vidék kérdése egyre nagyobb hangsúllyal jelenik meg a hazai vidékszociológiában is. Számos írás foglalkozik a tudásinterakció és a tudástranszfer vizsgálatával, anélkül, hogy a klasszikus társadalmi tőke elméletéig menne vissza, vagy a szereplők közöt-

ti hálózatokat vizsgálná (Lengyel, 2004, Szépvölgyi, 2006, Kelemen–Megyesi–Nagy, 2007).

A magyar vidékkutatók közül néhányan a vidékfejlesztés és a fejlesztéspolitikai vizsgálata során a politikai hálózatok (policy network) elméleti megközelítést alkalmaznak. Ezek az írások a politikai hálózatokat döntően egyfajta diskurzusközösségként írják le, a vizsgálatok pedig a hálózatok aktorainak leírására és a különböző vidékdiskurzusok bemutatására koncentrálnak. (Csite, 1999b, Csite–Kovács, 2002, Csite, 2005, Kovács, 2009) Emellett a vidékkutatások földrajztudományi hagyományaiából adódóan a hálózat földrajzi fogalma viszonylag nagy hangsúllyal jelenik meg a magyar vidékirodalomban. A településhálózatok, települések közötti kapcsolatok vizsgálata népszerű kutatási téma a magyar vidék- és regionális kutatásokban (Beluszky–Győri, 1999; Rechnitzer, 2002; Novotny, 2003; Rechnitzer–Grosz–Csizmadia, 2003; Kovács, 2005; Somlyódy, 2006), fontos téma még a közlekedési hálózatok vizsgálata (Fleischer, 2001; Komlós, 2003), és megjelenik a neurális hálózatok földrajzi alkalmazása is (Farkas, 2007), de ezek nem vagy csak részben kapcsolódnak a hálózat és a társadalmi tőke szociológiai fogalmához, ezért ennek részletesebb bemutatásával ezen tanulmányban nem foglalkozunk.

A vidéki társadalom leírására a magyar vidékkutatók döntően nem a klaszikus társadalmi-tőke- és networkmegközelítést alkalmaznak. A társadalmi-tőke-elmélet leginkább a magyar vidékfejlesztés és a hazai közösségfejlesztés vizsgálatára volt nagyobb hatással.

Kis Krisztián például a társadalmi tőke fogalmának különböző megközelítéseit alkalmazza a magyarországi vidékfejlesztés vizsgálatában. A társadalmi tőkének a vidékfejlesztésben játszott szerepét a LEADER-program vizsgálatán keresztül elemzi. A LEADER-program fő sajátossága, hogy egy olyan decentralizált vidékfejlesztési módszer, amelyben a fő hangsúly a helyi partnerségen van. Kis azt hangsúlyozza, hogy *„a partnerség egy olyan társadalmi hálózat, amelynek nagy jelentősége van a társadalmi tőke létrejöttében és erőforrásként való hasznosításában.”* (Kis, 2006a: 30.) A társadalmi tőke Coleman fogalmából kiindulva, ahol a társadalmi tőke a közösségek és partnerségek erőforrása, a LEADER-program kapcsán Kis vizsgálatának fókuszában a bizalom és az együttműködési készség áll. Megállapítja, hogy a LEADER keretein belül kötelező a partnerségen keresztül az együttműködés kialakítása, ami aktivizálja a helyi közösségeket és *„általánosan jobb és reálisabb jövőkép és ennek megfelelő stratégia készülhet, ami jobban szolgálja a kistérség felzárkózását, az ott élők életminőségének javítását”.* (Kis, 2006a: 30.) Egy másik cikkében hangsúlyozza, hogy a társadalmi tőke, mint a térségek belső erőforrásának egyike, jelentős hatással van egy térség fejlődésére, illetve fejlesztésére (Kiss, 2006b).

Tömpe Ferenc a vidéki társadalom egyik fontos rétege, a farmergazdák vizsgálata esetében alkalmazta a társadalmi tőke elméleti megközelítéseit és mérési módszereit. A kutatás fő kérdése, hogy a magyar farmer milyen társa-

dalmi tőkével rendelkezik, és milyen korreláció mutatható ki ennek nagysága és a farmjövedelmek között. (Tömpe, 2007)

A társadalmi tőke közösségfejlesztési megközelítését példázza Vercseg Ilna (2004) írása. A szerző a társadalmi tőke mérésének eredményeit mutatta be két vidéki településen: a dél-alföldi Szegváron és az észak-magyarországi Királdon, a *Parola* című folyóiratban megjelent, 2004-es cikkében. A felderítő jellegű kutatás középpontjában a társadalmi tőkét alkotó bizalom, kölcsönös segítség, a társadalmi és a civil részvétel vizsgálata állt, és eredményeit a közösségfejlesztés oldaláról kívánta hasznosítani. A vizsgálat során a társadalmi tőke putnami definícióját alkalmazta, különbséget tett társadalmi részvétel (érdeklődési és érdekcsoportok) és civil részvétel (állampolgári részvétel) között. Egy brit felvétel eredményeit vette összehasonlítási alapul. A két magyar településen végzett felmérés adatai alapján az látszik, hogy a társadalmi részvétel mutatói esetében nincs lényeges különbség a brit és a magyar eredmények között, míg a civil részvétel esetében döntő eltérések figyelhetők meg, a magyar településeken a civil részvétel lényegesen fejletlenebb. Megállapítja, hogy a közösségfejlesztők civil részvételre irányuló kezdeményezései és a lassan demokratizálódó társadalom befogadókészsége között óriási szakadék van, amit célzott kormányzati közösségfejlesztési programokkal lehetne kezelni. Boda Tímea szintén hangsúlyozza a társadalmi tőke vizsgálatának fontosságát a vidékfejlesztésben. Szerinte a társadalmi tőke a gazdasági fejlődés fontos indikátora (Boda, 2007). Többen hangsúlyozzák tehát a társadalmi tőke jelentőségét, ennek ellenére a magyar vidékkutatásokban csak ritkán jelenik meg ez a fajta, mára klasszikusnak számító szemlélet.

A kapcsolathálózat-elemzés metodológiai eszközeit még a társadalmi tőke-elméletnél is kevesebben alkalmazták a hazai vidékkutatásokban. A kapcsolathálózati módszer elterjedtségét a vidék- és regionális kutatásokban jól példázza, hogy ezen kutatások egyik meghatározó lapjában, a *Tér és Társadalom*-ban a networkalapú megközelítés csak kevés cikkben jelent meg. A hálózat (network) kifejezés 1996 és 2008 között 14 cikkben szerepelt a *Tér és Társadalom*-ban, de ez mindössze két esetben jelentette a networkanalízis módszerének alkalmazását (Csizmadia–Grosz, 2002, Csizmadia, 2008a).

A hazai vidékirodalom áttekintése azt mutatja, hogy a klasszikus hálózat-elméleti kutatást a magyar vidékről szóló munkákban alapvetően nem a vidékkutatók, hanem a vidéki társadalom iránt érdeklődő networkkutatók hozták meg.

A networkkutatás Magyarországon is egyre egységesebb diszciplínát jelent. Az egységes módszertani apparátussal és nyelvezettel rendelkező kapcsolathálózati szemléletmód tárgyában rendkívül sokszínű, az egyéntől a csoportokon és intézményeken át a nemzetig nagyon sokféle alanya lehet a vizsgálatnak (Angelusz–Tardos, 1991). A hazai networkkutatók közül azonban csak néhányan fordultak a vidék kérdésköre felé. A kapcsolathálózati elemzés

módszertani eszközeit a vidéki társadalom vizsgálatában és a regionális kutatásokban csak kevesen alkalmazták.

Letenyei László a témában, megjelent számos írása közül módszertani sokszínűségében kiemelkedik *A falusi társadalom rejtett kapcsolatai* című, amely a Borsos–Csite–Letenyei szerkesztette, *Rendszerváltozás után, Falusi sorsforduló a Kárpát-medencében* című kötetben jelent meg. A tanulmány három szatmári faluban (Ökörítőfülpösön, Gencsen, Borzsován) végzett többféle adatgyűjtési módszert alkalmazó kutatás eredményeit összegzi. Az adatgyűjtési technikák között szerepelt az interjúzás, a részt vevő megfigyelés és a kérdőívzés is. A tanulmányban Letenyei a kapcsolatháló makro- és mikroszintű elemzését egyaránt alkalmazta, arra keresve a választ, hogy a rendszerváltást követően milyen csatornák útján szerveződik újjá a falusi társadalom. A makroszintű elemzés a falu közösségének teljes hálóját vizsgálta, négy különböző módszerrel. Először a mentális térképek és társadalmi kapcsolatok vizsgálatával bemutatja, hogy a falu milyen mentális terekre tagolódik, és ezek lakosai milyen kapcsolatban állnak egymással. Majd a helyiek által meghatározott társadalmi kategóriák közötti kapcsolatokat vizsgálja. Külön elemzi az életciklus alapján meghatározott korcsoportok hálózatait, és végül Ökörítőfülpös esetében grafikusán is ábrázolja a teljes hálót. A kapcsolatok mikroszintű elemzésénél a háztartások egóhálóját vizsgálja, és arra keresi a választ, hogy milyen strukturális különbségek figyelhetők meg közöttük.

Az eredmények azt mutatják, hogy a falusi társadalomban jelentős csoportképző tényező a mentális tér, a falu térbeli tagozódása, amelyhez szubjektív sztereotípiák is társulnak. A kapcsolatok többsége a mentális tereken belüli háztartások között van. Fontos továbbá, hogy a mentális téren kívül nem a hasonló megítélésű és nem a földrajzilag közeli terek lakói között van kapcsolat, hanem a kulturálisan összetartozók és a gazdaságilag egymásra utaltak között. A helyben használatos társadalmi kategóriák segítségével Letenyei mindhárom falu esetében a helyi társadalmi struktúrákat a presztízs és az anyagiakhoz való hozzáférés által meghatározott térben ábrázolta, illetve vizsgálta a társadalmi rétegek közötti kapcsolatokat. A módszer eredményeit jól példázza az a felismerés, hogy Ökörítőfülpösön három fő társadalmi csoportosulás figyelhető meg: (1) az elit, (2) a társadalom többsége és (3) a marginalizálódottak. A marginalizálódott csoport nem alkot valódi csoportot, a csoport tagjai egymással nem tartanak fenn erős kapcsolatokat. Ezzel szemben a társadalom többségét alkotó kategóriák tagjai egymással intenzív kapcsolatokat ápolnak, ugyanakkor a csoportot alkotó egyes kategóriák kevésbé kötik tagjaikat. Az elit csoport tagjai között is erős kapcsolatok vannak, valamint a csoporton belüli kohézió is magasabb, főleg az értelmiségiek esetében. Az életciklus vizsgálatával, a korcsoportok kapcsolathálózati elemzésével pedig megállapította, hogy a falvakban a gazdaságban működtethető kapcsolatok a csajanovi modell szerint alakulnak. Ifjúkorban kevés a stabil, a gazdasági te-

vékenységhez felhasználható kapcsolat, a legstabilabb és gazdaságilag leinkább hasznosítható kötésekkel a középkorúak rendelkeznek, míg időskorban a kötések száma és rétegzettsége csökken. A teljes háló grafikus vázlata Ökörítőfülpös esetében a falu térképére vetítve öt helyi társadalmi csoport egóhálózatainak strukturális különbségeit mutatja. A mikroszintű elemzések, a háztartások egóhálójának vizsgálata alapján pedig elmondható, hogy a betelepülők csoportja kitűnik a többi társadalmi csoport közül, kevésbé ágyazódott be a hagyományos közösségbe, könnyebben lépi át a mentális tér határait, gyengébb kötések pozitívan hatnak gazdasági tevékenységükre, innovációs készségükre. A számos kapcsolathálózati elemzési technikát felhasználó vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a rendszerváltást követően a falusi társadalom a hagyományos paraszti társadalomra jellemző erős kötések mentén szerveződik újjá. Az egykori tsz-tagok és ipari munkások nagy számban térnek vissza a mezőgazdasági termeléshez, Letenyei terminusával élve visszaparasztoznak. Ennek oka, hogy az innovációk az erős kötések klánszerű csoportjain keresztül lassan terjednek, ezért a többség a paraszttá válás útjára lép, mivel a többi lehetőség el sem jut hozzá.

Letenyeihez hasonlóan Kónya Hanna szintén a vidéki társadalom vizsgálatára alkalmazza a hálózatelemzés módszerét. Egy Fehér megyei (Románia) falu közösségében vizsgálja, kapcsolathálózati módszerekkel, az elitté válás feltételeit (Kónya, 2005). Csizmadia Zoltán pedig a szlovák–magyar határtérségben vizsgálta a társadalmi kapcsolatokat. Kvantitatív vizsgálatának elméleti alapját Bourdieu kapcsolati tőke megközelítése és Granovetter kapcsolati modellje jelentette. A kapcsolati tőke térbelisége kapcsán megállapította, hogy a kontaktusok a nagyvárosok és a határ menti térségi centrum településeken sűrűsödnek. Az elemzések azt is kimutatták, hogy a lakóhely regionális elhelyezkedése, azaz keleti vagy nyugati térségben található-e, nem befolyásolja a határ két oldalán élők interakcióit, a kapcsolati tőke kiterjedtségét és összetételét alapvetően az iskolai és foglalkozási háttér magyarázza (Csizmadia, 2008b).

A kapcsolathálózati elemzést alkalmazó vidékkutatások egyik központi kérdése az innovációk terjedésének kapcsolathálózati megközelítése a vidéki térségekben. Letenyei *Az innovációs láncok falun* című tanulmányában egy perui és egy magyarországi falu példáján azt vizsgálja, hogy a falvakban kialakult társadalmi hálózat szerkezete hogyan befolyásolja az innovációk (lacikonyhák, illetve új növények a termelésben) átvételének útját és terjedési sebességét. Az innováció diffúziójának elméleti megközelítését alkalmazó elemzései bizonyítják a társadalmi kapcsolatháló és a gazdasági innovációk összefüggéseit. Hasonló elméleti alapokon egy Somogy megyei kutatásban (Láng–Letenyei és Siklós, 2003; Eranus–Letenyei–Siklós, 2003) pedig szerzőtársaival azt vizsgálta, hogy a kistérségbeli társas kapcsolatok milyen szerepet játszanak az információs technológiák, a számítógép-használat mint innováció terjedésében.

Eredményeik szerint a számítógép terjedése a kaposvári kistérségben nem difúziós folyamat, azaz nem a részt vevők és kapcsolataik útján, hanem az intézményekben (iskolákban, munkahelyeken) valósul meg a tudásátadás. „A számítógépek terjedése (...) felfogható innovációként, megszerzésének legfontosabb motivációja egyfajta »jövőbe fektetett beruházás«, az új generáció esélyegyenlőségének biztosítása.” (Láng–Letenyey–Siklós, 2003: 23).

Az innovációkutatásban Csizmadia Zoltán is alkalmazta szerzőtársaival a kapcsolathálózati elemzés módszereit. A Tér és Társadalomban 2002-ben megjelent, Grosz Andrással közösen írt *Szervezetközponitú hálózatok: az ipari parkok térségi-intézményi kapcsolatrendszerének és együttműködési aktivitásának szerkezeti jellemzői* című tanulmányukban például hálózatelemzési perspektívából, annak matematikai alapú formalizált elemzési módszereivel vizsgálták a helyi és regionális innovációs tényezők kérdéskörén belül az ipari parkok kapcsolatrendszerét. A kutatás az MTA Nyugat-magyarországi Kutatóintézetének 2001-es felmérése alapján arra kereste a választ, hogy milyen az ipari parkok térségi intézményi kapcsolatrendszerének formája, kik a legfőbb partnerek, melyek a kapcsolattartás fő formái, továbbá fontos elemzési kérdés volt a kapcsolattartás gyakorisága és az együttműködési hajlandóság. A vizsgálat a magyarországi ipari parkok szervezeti szintű kapcsolataira terjedt ki. Az elemzés során a szerzők az ipari parkok esetében a szervezetközponitú kapcsolati struktúrákat egocentrikus hálózatként értelmezték, azaz, az egocentrikus hálózati struktúrákat szervezeti szintre emelték. A kérdőíves felvétel során az ország 52 ipari parkjának 18, különböző intézménnyel való kapcsolatát vizsgálták. Az elemzés három kérdéskörre koncentrált: (1) a térségi intézményi formák összetettsége és struktúrája, (2) a kapcsolattartás gyakorisága és a tervezett kapcsolatkötések iránya és (3) az együttműködési hajlandóság. Az eredmények azt mutatják, hogy az általános mutatók és az önbesoroláson alapuló rendezőelvek alapján az ipari parkokat fejlődési fázisuk szerint három csoportba sorolhatjuk: (1) induló ipari parkok, (2) működő ipari parkok és (3) növekvő ipari parkok. A kapcsolathálózatok kiépítésében és fenntartásában azonban a fejlettségi különbségek nem érvényesülnek. A tudatos kapcsolatépítés az induló ipari parkok esetében is megfigyelhető, és a hosszabb működési idő nem eredményezi a heterogénebb kapcsolatrendszer kialakulását. Az ipari parkok döntően egy a működési folyamatokat irányító szervezeti formát magában foglaló intézményhálózatba ágyazódnak be. A parkok közötti együttműködésben térbeli elhatárolódások nem mutathatók ki, a lokális és országos kooperációs folyamatok ugyanazokhoz a szereplőkhöz köthetők. Egy másik tanulmányban pedig Csizmadia (2008) a vállalatok és az innovációs intézményrendszer kapcsolatát vizsgálta a kapcsolathálózati elemzés eszközével. Megállapítja, hogy a vállalkozásokat kevés, és főként kétszereplős kooperációk jellemzik, a legtöbb vállalkozás zárt, a gazdasági/piaci mezőn belüli partnerekkel rendelkezik. Nincs regionális innovációs rendszer, csak formálódó hálózatok vannak.

A vidéki társadalom és innovációk mellett ahhoz szorosan kapcsolódva mégis önálló kutatási témaként jelenik meg a vidékfejlesztés vizsgálatában a kapcsolathálózati megközelítés alkalmazása és alkalmazhatósága. A korábbiakban már láttuk, hogy a vidékfejlesztés elemzésében a társadalmi tőke fogalma a magyar szakirodalomban is megjelenik. Emellett néhány írás arra fókuszál, hogy a vidékfejlesztésben hogyan lehet hasznosítani a networkkutatás módszereit.

Letenyei több cikkében (Letenyei, 2000; Letenyei–Batár, 2002) is amellett érvel, hogy a regionális tervezésben elengedhetetlen a networkanalízis módszereinek alkalmazása. Mint írják *„a regionális fejlesztés legtöbb műhelyében egyetértenek abban, hogy a kis- és közép vállalkozásokat a helyi gazdasági hálózatok kiépítésével lehetne helyzetbe hozni, addig kevesen tudják, hogyan is kell hozzálátni egy gazdasági hálózat értékeléséhez, elemzéséhez.”* (Letenyei–Batár, 2002:32). Példákkal bizonyítják a módszer használhatóságát és szükségességét a regionális fejlesztések területén. Ehhez szorosan kapcsolódva Letenyei egy másik tanulmányában a kapcsolathálózat-elemzés és mentálistérkép-készítés alkalmazásának fontossága mellett érvel a településfejlesztésben és tervezésben. (Letenyei, 2001)

Annak ellenére, hogy a hálózatkutatás nem tartozik a legnépszerűbb módszerek közé a hazai vidékkutatáson belül, illetve a magyar hálózatkutatók többsége nem a vidéki társadalommal foglalkozik, az elmúlt években megjelent írások sokszínűsége, információgazdagsága arról tanúskodik, hogy érdemes a vidékkutatásokban a network és társadalmi tőke vizsgálatát és annak kvantitatív és kvalitatív elemzési technikáit egyaránt alkalmazni.

Mind az európai, mind a hazai példák azt jelzik, hogy a vidékkutatásban a „hálózat” és a „hálózatosodás” fogalmak tágabb értelemben vannak jelen. Az európai vidékkutatások döntően a klasszikus társadalmi tőke-elméleteket hasznosítják elemzéseikben, illetve alkalmazzák a vidéki közösségek elemzésénél. A társadalmi tőke és a hálózatosodás kapcsolata a vidéki társadalom gazdasági és politikai elemzésében új fogalmakkal gazdagítja a hálózatkutatást és a társadalmi tőke-elméletet.

A magyar vidékkutatásokban a hálózat- és társadalmi tőke-elmélet nem tartozik a fő elemzési keretek közé. A társadalmi tőke kutatása leginkább a vidékfejlesztés vizsgálatában kapott helyett, míg a hálózatelemzést vidéken döntően a hazai hálózatkutatók vidéki vizsgálatait jelentik.

Az elmúlt két évtizedben lezajlott társadalmi, gazdasági változások hatására gyengült a korábban erős nemzeti, központi kormányok szerepe, részben az átalakuló fejlesztéspolitikai intézményrendszer, részben pedig az európai integráció hatására, így számos új politikai, gazdasági hálózat alakult ki. A hálózatelemzés sajátos módon, egyedi megközelítésekkel és módszerekkel ugyan, de egyre inkább a vidékkutatások központi témájává válik Európa-

szerte, ami hatással van a hazai vidékkutatásokra is. A helyi hálózatok vizsgálata mind politikatudományi, mind szociológiai szempontból fontos kutatási irányként jelenik meg a vidékkutatásokban. A helyi hálózatok és kapcsolatrendszerek vizsgálata egyre hangsúlyosabban jelenik meg a vidéki társadalom hatalmi viszonyainak, politikai rendszereinek és politikai közösségének kutatásában, valamint központi témája a vidékfejlesztési politika vizsgálatának is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Adler, Paul S.–Kwon Seok-Woo (2000): Social capital: the good the bad and the ugly. In: Lesser E. L. (ed.): *Knowledge and Social Capital: Foundations and Applications*. Boston, Butterworth-Heinemann, 89–115.
- Angelusz R.–Tardos R. (1991): Előszó. Társadalmak rejtett hálózata, avagy mit remélhet a társadalomkutatás a kapcsolathálózati megközelítéstől In: Angelusz R.–Tardos R. (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, MKJ.
- Bauman Z. (2001): *Community: Seeking Safety in an Insecure World*. Cambridge, Polity Press.
- Beluszky P.–Győri R. (1999): A magyarországi városhálózat és az EU-csatlakozás. *Tér és Társadalom*, 1999/1-2., 1–30.
- Boda T. (2007): *A közösségek szerepe a vidékfejlesztésben*. Szolnoki Tudományos Közlemények XI., Szolnok, 2007.
- Bonnano, A. (2006): The state and the rural polity, In: Paul Cloke, Terry Marsden and Patrick H. Mooney (eds.) *Handbook of Rural Studies*. Sage Publications, London–Thousands Oaks, New Delhi, 317–330. pp.
- Bourdieu, P. (1979): *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge, University Press.
- Boyle és Halfacree (eds) (1998): *Migration into Rural Areas*. London, Wiley.
- Castells, M. (1996): *The Rise of Network Society*. Oxford, Blackwell.
- Castle, E. N. (2002): Social Capital: An Interdisciplinary Concept. *Rural Sociology*, 67(3): 331–349.
- Champion, T.–Atkins D.–Coombes, M.–Fotheringham, S. (1998): *Urban Exodus*. London, Council for Protection Rural England.
- Chloupkova, J.–Svendsen, G. L. H.–Svendsen, G. T. (2003): Building and destroying social capital: The case of cooperative movements in Denmark and Poland. *Agriculture and Human Values*, 20: 241–252.
- Coleman, S. James (1988): Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94: 95–120.
- Csité A.–Kovách, I. (2002): A vidéki történet. In: Kovách, I. (szerk.): *Hatalom és társadalmi változás. A posztiszocializmus vége*. Budapest, Napvilág, 219–309.
- Csité A. (2005): *Reménykeltők, politikai vállalkozók, hálózatok és intézményesülés a magyar vidékfejlesztésben 1990–2002 között*. Századvég Kiadó.
- Csité A. (1999a): A paraszti közösségtől a ruralitásig: a nemzetközi vidékkutatások harminc évének néhány kulcsproblémája. *Szociológiai Szemle*, 1999/3 szám, 134–154.

- Csité A. (1999b): *Természet, régió, vidék: politika-hálózatok és a finn vidék az 1990-es években*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Csizmadia Z.–Grosz A. (2002): Szervezet-központú hálózatok: az ipari parkok térségi-intézményi kapcsolatrendszerének és együttműködési aktivitásának szerkezeti jellemzői. *Tér és Társadalom*, 2002/2., 53–80.
- Csizmadia Z. (2008): Kapcsolathálózatok és társadalmi „tőkék”. In: Némédi D. (szerk.): *Modern szociológiai paradigmák*. Budapest, Napvilág Kiadó, 265–315.
- Csizmadia Z. (2008): Társadalmi kapcsolatok a szlovák–magyar határtérségben. *Tér és Társadalom*, 2008/3 27–50.
- Csizmadia Zoltán (2008): Együttműködés és újtóképeség: az innováció regionális rendszerének kapcsolathálózati alapjai. *Szociológiai Szemle*, 2008/2., 22–57.
- Csurgó B.–Kovách I.–Kučerová, E. (2007): Hatalom és tudás az európai vidékfejlesztésben In: Kovách Imre (szerk.): *Vidékiek és városiak: A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon*. Budapest, L'Harmattan–MTA Politikai Tudományok Intézete, 137–157.
- Csurgó B.–Kovách I.–Kučerová, E. (2008): Knowledge, Power and Sustainability in Contemporary Rural Europe. *Sociologia Ruralis*, Vol 48, Number 3, July, 2008, 292–312.
- Derzken, P. (2008): *The politics of rural governance. Case studies of rural partnership in the Netherland and Wales*. Wageningen University.
- Derzken, P.–Bock, B. (2007): The construction of professional identity. Symbolic power in rural partnership in the Netherlands. *Sociologia Ruralis*, Vol. 47, no. 3, 189–205.
- Eranus E.–Letenyei L.–Siklós V. (2003) Sok link = internet? A kapcsolati tőke szerepe a számítógép és internet, valamint a számítógépes tudás terjedésében a kaposvári kistérségben, kérdőíves adatfelvétel és részt vevő megfigyelés alapján. In: Lengyel György (szerk.): *Információs technológia és helyi társadalom*. Budapest, BKÁE, II. kötet 29–76.
- Falk, I.–Kilpatrick, S. (2000): What is Social Capital? A Study of Interaction in a Rural Community. *Sociologia Ruralis*, 40(1): 87–109.
- Farkas J. Zs. (2007): Neurális hálózatok a térségi tipizálásban. *Tér és Társadalom*, 2007/1., 103–116.
- Fleischer T. (2001): Régiók, határok és hálózatok. *Tér és Társadalom*, 2001/3–4., 55–68.
- Granovetter, M. (1985): Economic action and social structure: the problem of embeddedness. *The American Journal of Sociology*, 91(3): 481–510.
- Halfacree (1999): 'A new space or spatial effacement? Alternative futures for the post-productivist country-side', In: Walford N.–Everitt, J.–D. Napton (eds): *Reshaping the Countryside: Perceptions and Processes of Rural Change*. Wallingford, CAB International, 67–76.
- Harper, S. (1989): The British rural community: an overview of perspectives. *Journal of Rural Studies*, Vol 5: 89–105.
- Hoggart K. (1990): Let's do away with the rural. *Journal of Rural Studies*, Vol 6: 245–257.
- Keeble, D.–Nachum, L. (2002): Why do business service firms cluster? Small consultancies, clustering and decentralisation in London and southern England. *Transactions of the Institute of British Geographers*, NS 27: 67–90.
- Kelemen E.–Megyesi B.–Nagy Kalamász I. (2007): A tudásinterakció szerepe a vidéki térségek fenntartható fejlődésében In: Kovách Imre (szerk.): *Vidékiek és városiak*. Budapest, L'Harmattan–MTA-PTI, 121–136.

- Kis K. (2006 a): Partnerség és társadalmi tőke a vidékfejlesztésben. *Parola*, 2006, 2-3., 28–31.
- Kis K. (2006 b): A társadalmi tőke mint a társadalmi és gazdasági folyamatokat befolyásoló erőforrás. *Agrártudományi Közlemények*, 2006/20, különszám, 69–73.
- Klijn, E. H (1997): Policy networks: an overview. In: Kickert, W.–Klijn, E. H.–Koppenjan, J. (eds.): *Managing complex networks: strategies for the public sector*. London, SAGE Publications.
- Komlós A. (2003): Vasúti közlekedésünk főbb problémái, különös tekintettel a mellékvonalak fenntarthatóságának kérdéseire. *Tér és Társadalom*, 2003/3., 87–102.
- Kónya H. (2005): Egy Fehér megyei falu elitjének kapcsolathálózati elemzése. *Stúdium*, 2005/3-4., 369–384.
- Kooiman, I. (1993): *Modern governance. New government – Society interactions*, London, Sage Publishing.
- Kovách I.–Kristóf L. (2009): The Role of Intermediate Actors in Transmitting Rural Goods and Service in Rural Areas Under Urban Pressure. *Journal of Environmental Policy and Planning*, 2009 Vol 11.(1) 45–60.
- Kovách I. (2009): Lobbizás és érdekképviselés a vidék- és agrárfejlesztés területén In: Bayer J.–Kéglér Á. (szerk.) *Kormányzati, gazdasági és civil érdekérvényesítés az Európai Unióban*. Budapest, MTAPTI, 231–265.
- Kovách I. (szerk.) (2002): *Hatalom és társadalmi változás. A poszt szocializmus vége*. Napvilág, 2002.
- Kovách I.–Kristóf L.(2007): Közvetítő szereplők a vidéki javak és szolgáltatások piacán In: Kovách Imre (szerk.): *Vidékiek és városiak*. Budapest, L'Harmattan–MTA–PTI, 105–121.
- Kovách I–Kučerová, E. (2006): The project class. The Hungarian and Czech cases. *Sociologia Ruralis*, Vol 46. no. 1., 3–22.
- Kovács K. (2005) Osztályosodás a magyar településhálózatban. *Kultúra és Közösség*, 3–4. szám, 21–26.
- Kovács K.–Váradi M. M. (1995): Szereplők és kapcsolatrendszerek egy alföldi mezőváros agrártársadalmában. *Szociológiai Szemle*, 1995/4., 131–147.
- Láng S.–Letenyei L.–Siklós V. (2003): Információs technológia diffúzió. Információs technológia és szakismeretek terjedése a Kaposvári kistérségben. In: Lengyel Gy. (szerk.): *Információs technológia és helyi társadalom*. Budapest, BKÁE, II. kötet, 5–28.
- Laschewski, L.–Phillipson, J.–Gorton, M. (2002): The facilitation and formalisation of small business networks: evidence from the North East of England. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 20: 375–391.
- Lash S. –J. Urry (1994): *Economies of Signs and Space*. London, Sage.
- Lee, J.–Árnason, A.–Nightingale, A.–M. Schucksmith (2005): Networking: Social Capital and Identities in European Rural Development. *Sociologia Ruralis*, 2005/3.
- Lengyel B. (2004): A tudásteremtés lokalitása: hallgatólagos tudás és helyi tudástranszfer. *Tér és Társadalom*, 2004/2., 51–72.
- Letenyei (2000 b): Regionális társadalmi hálózatok. *Falu Város Régió*, 2000 (7). <http://www.vati.hu/fvr>
- Letenyei L. 2001: Mentális térképek a településtervezésben. *Falu Város Régió*, 2001 (1). <http://www.vati.hu/fvr>

- Letenyei L.–Batár Zs. (2002): Településközi (city-to-city) kapcsolatok vizsgálata. *Falu Város Régió*, 2002 (8). <http://www.vati.hu/fvr>
- Letenyei L. (2000): Innovációs láncok falun. *Szociológiai Szemle*, 2000 (4). <http://www.mtapti.hu/mszt/20004/keret.htm>
- Lin, N. (2001): *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lyson T. (2006): Global capital and the transformation of rural communities. In: Paul Cloke, Terry Marsden and Patrick H. Mooney (eds.): *Handbook of Rural Studies*. Sage Publications, London–Thousands Oaks, New Delhi, 292–303.
- MacLeod, G.–M. Goodwin (1999): Space, scale and scale strategy: rethinking urban and regional governance. *Progress in Human Geography*, 23: 503–527.
- Malmberg, A.–Maskell, P. (2002): The exclusive concept of localisation economies: towards a knowledge based theory of spatial clustering. *Environment and Planning A*, 34: 429–449.
- Marsden T.–Murdoch, J.–Lowe, P.–Munton, R.–Flynn, A. (1993): *Constructing the Countryside*. London, UCL Press.
- Marsden, T. (1999): The consumption countryside and its regulation. *Sociologia Ruralis*, Vol 39/4., 501–521.
- Messing É. (2006): Lyukakból szőtt háló: háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények körében *Szociológiai Szemle*, 2006/2., 37–54.
- Murdoch J. (2006): Networking rurality: emergent complexity in the countryside, In: Paul Cloke, Terry Marsden and Patrick H. Mooney (eds.): *Handbook of Rural Studies*. Sage Publications, London–Thousands Oaks, New Delhi, 171–185.
- Murdoch, J. (2000): A New Paradigm of Rural Development. *Journal of Rural Studies*, 2000.
- North D. (1998): Rural industrialisation. In: B. Ilbery (ed): *The Geography of Rural Change*. London, Longman.
- Novotny G. (2003): Határon átnyúló városhálózatok: újabb intézményi divat az európai határon átnyúló együttműködésekben? *Tér és Társadalom*, 2003/1., 191–212.
- Osti, G. (2000): LEADER and Partnerships: the Case of Italy. *Sociologia Ruralis*, vol. 40, no. 2., 172–181.
- Pahl R. (1966): *Urbs in Rure*. London, LSE.
- Picchi, A. (2003): Rural development, institutions and policy. In: Jan Douwe van der Ploeg–Ann Ploeg, J. D: *Agricultural production in crisis*
- Portes, A. (1998): Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, 24: 1–24.
- Portes, A. (2000): The Two Meanings of Social Capital. *Sociological Forum*, 15(1): 1–12.
- Putnam, R. D. (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in modern Italy*. N. J. Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (2000): *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York, Simon & Schuster.
- Ray C. (1998): Territory, structures and interpretation – two case studies of the European Union’s LEADER 1 program. *Journal of Rural Studies*, 14: 79–88.

- Ray, C (2001): Territorial Co-operation between *Rural Areas*: Elements of a Political Economy of EU Rural Development. *Sociologia Ruralis*, 41(3): 279–295.
- Rechnitzer J. (2002): A városhálózat az átmenetben, a kilencvenes évek változási irányai. *Tér és Társadalom*, 2002/3 165–184.
- Rechnitzer J.–Grosz A.–Csizmadia Z. (2003): A magyar városhálózat tagozódása az info-kommunikációs infrastruktúra alapján az ezredfordulón. *Tér és Társadalom*, 2003/3., 145–165.
- Rhodes, R. (1997): *Understanding governance: policy networks, governance reflexivity and accountability*. Maidenhead, Open University Press.
- Rhodes, R. (2000): Governance and public administration. In Pierre, J. (ed.): *Debating governance*. Oxford, Oxford University Press.
- Savage–Barlow–Dickens–Fielding (1992): *Property, Bureaucracy and Culture: Middle-class formation in Contemporary Britain*. London, Routledge.
- Sevilla-Guzmán, E.–Martinez-Alliert, J: (2006): New rural social movements and agroecology. In: Paul Cloke, Terry Marsden and Patrick H. Mooney (eds.): *Handbook of Rural Studies*. Sage Publications, London–Thousands Oaks, New Delhi, 258–278.
- Shucksmith, M. (2000): Endogenous Development, Social Capital and Social Inclusion. *Sociologia Ruralis*, 40(2): 208–218.
- Skrabski Á.–Kopp M. (2008): A bizalom, mint a társadalmi tőke központi jellemzője, *Vigilia*, 10, 722–730.
- Somlyódiné Pfeil E.(2006): Nemzetállami várospolitikák és az Európai Unió policentrizmus koncepciója *Tér és Társadalom*, 2006/4., 49–66.
- Svendsen, G. L. H. (2006): Studying social capital in situ: A qualitative approach. *Theory and Society*, 35: 39–70.
- Svendsen, G. L. H.–Svendsen, G. T. (2000): Measuring Social Capital: The Danish Co-operative Diary Movement. *Sociologia Ruralis*, 40(1): 72–86.
- Szépölggyi Á. (2006): A tudásközvetítés és -felhasználás helyi hálózatai a Közép-Dunántúlon *Tér és Társadalom*, 2006/4., 145–160.
- Thrift N. (1989): Images of Social Change In: Hanett, C.–McDowell, L.–Sarre, P. (eds): *The Changing Social Structure*. London, Sage.
- Tömpe F. (2007): *A társadalmi tőke mértékének és hatásának vizsgálata a farmgazdaságok körében*. www.avacongress.net/ava2007/presentations/nkfp1/4.pdf
- Urry, J. (2002): *The Tourist Gaze*, London, Sage
- Váradi M. (szerk.) (2006): Kisteleplések lépéskényszerben. *Új mandátum*, 2008.
- Vercseg I. (2004): A társadalmi tőke (social capital) mérése magyarországi településeken. *Parola*, 2004/3. 10–15.
- Wittel (2001): Towards a network sociality. *Theory, Culture and Society*, 18: 51–76.